

IV. -VI. YÜZYILLARDA ANTAKYA EPİSKOPOSLUK BÖLGESİNDEKİ MEZHEP ÇATIŞMALARI

Şükran YAŞAR¹

Geliş:07.12.2022 / Kabul: 23.12.2022

Öz

Romalı general Titus, M.S.70 yılında Kudüs'ü yerle bir edip, Yahudileri bölgeden sürünce, İsa-Mesih'in Yahudi asıllı cemaati Ürdün bölgesine göç ederken, -Kudüs'ün merkez özelliğini kaybetmesi ile- pagan asıllı cemaat üyeleri Antakya'yı merkez edindiler. Pavlos'un denetiminde olan bu cemaat, İsa'ya burada Christ, ona tabi olanlara da Christian adını verdi. Bu yeni din, Doğu Roma topraklarına -bütün olumsuz şartlara rağmen- Antakya'dan yayıldı. 325'te Antakya, İmparator Konstantin I. tarafından Hristiyanlığa devlet eliyle verilen çeki düzenden nasibini alarak tüm Anadolu, Suriye ve Doğu bölgesinin bağlı olduğu Ekümenik Patriklik oldu. Bu sebepten ilerleyen süreçte "kristolojik münakaşalar" ve Patriklikler arasındaki yetki çekişmesinde oynadığı rol Antakya Kilisesi ve müntesiplerini yakından ilgilendirmiştir. Biz bu makalemizde IV. ve VI. yüzyıllar boyunca meydana gelen dini çekişmelerin bölgeye verdiği tahribatı anlamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Antakya, Kadıköy Konsili, Diyarbakırlı Afram, Monofizit, Yakub Burdeono.

SECTERIAN CONFLICTS IN THE ANTIOCH EPISCOPATE REGION IN THE CENTURIES BETWEEN IV TO VI

Abstract

When the Roman general Titus destroyed Jerusalem and expelled the Jews from the region in A.D. 70, with the loss of the central feature of Jerusalem, while the Jewish community of Jesus Christ migrated to the Jordan region, the pagan community members took Antakya as their centre. This congregation, which was under the control of Paul, named Jesus here as Christ, and his followers as Christians. This new religion spread to the Eastern Roman lands from Antakya despite all the adverse conditions. In 325, Antakya became the Ecumenical Patriarchate to which all Anatolia, Syria and the Eastern region belonged, taking its share from the order brought to Christianity by the state by Emperor Constantine I. For this reason, the role it played in the "Cristological Controversies" and the conflict of authority between the Patriarchates in the following process was of interest to the Church of Antakya and its followers. In this article, we will try to understand the damage caused to the region by the religious conflicts that took place over IV and VI centuries.

Keywords: Antioch, Chonsil of Chalcedon, Monofizit, Ephraemius of Amida, Yakub Burdeono.

Giriş

İsa-Mesih Kudüs civarında Bethlehem köyünde doğdu. O safkan bir Yahudi idi. 30 yaşında Yahudi hahamların Musa şeriatını dünyevi çıkarlarına alet ettiğinin farkına vardı ve Allah'ın ona yüklediği misyon gereği onlarla mücadele etmeye başladı. Mücadelesi Musa şeriatını korumaya yönelikti, yeni bir din tebliğ etmeye değil. Hayatı boyunca ona inananlar ve vaaz ettiği kimseler kendi ırkdaşı ve dindaşı olan Yahudiler idi. Vefatının ya da göğe yükseltilmesinin ardından cemaatine havarileri liderlik etti. İşte can alıcı kırılmalardan biri bu süreçte yaşandı. Romalı general Titus'un miladi 70 yılında Kudüs'ü tahrip etmesi ve Yahudileri bölgeden sürmesi neticesinde, İsa-Mesih'in çekirdek cemaatini teşkil eden Yahudi asıllı Hristiyanlar bugünkü Ürdün ülkesinin Şeria Nehri civarına yerleşirken, Pagan kökenli (gentile) cemaat üyeleri ise Antakya'yı mesken tutmuşlardı. Pavlos'un organize ettiği bu pagan kökenli cemaat gün geçtikçe güçlenirken, tabii olarak Antakya Kilisesi de bölgede en etkili dinî merkez haline gelmişti.

Antakya, Hristiyanlığın Kudüs dışına taşınmasından sonra, bugünkü çehresine bürünmesinde dinamik bir rol oynayan üç büyük merkez (diğerleri Roma ve İskenderiye) den biri olmuştur. Pavlos'un Yahudi asıllı Hristiyanlığı evrensel bir din haline getiren görüşleri burada filizlenmiş ve ilk taraftarlarını da burada bulmuştur. Özellikle 325 İznik Konsili ile Roma İmparatorluğu'nun belirlenen üç ekümenik Patrikhanesinden birisi olması hasebiyle (Çelik, 2000: 18) hem Hristiyanlığın şekillenmesinde hem de meydana gelen olaylarda etkin rol oynamıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, sukranyasar@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8943-4160.

Antakya'nın Dini Merkez Haline Gelişi

Üç kıta üzerinde yayılmış Roma İmparatorluğu'nda çeşitli ırk ve kültürlere mensup olan halklar, farklı farklı dinlere inanmakta idiler. Roma İmparatorluğu devletin varlığı ve bekası için sorun yaratmadığı sürece bu dinlere karşı her zaman müsamahalı olmuştur. Fakat devletin çıkarları söz konusu olduğunda hiç çekinmeden politika değişikliğine gitmiştir. (Çelik, 1999:7) II. yüzyıl başlarına kadar Hristiyanlık da diğer dinler gibi, devletin bu hoşgörüsünden azami derecede istifade etmiştir.

II. yüzyıla girerken, devletin Hristiyanlığa bakışı değişmiştir. İlk tedbirler gözdağı niteliğindedir. Neron (54-68)'un Antakya Episkoposu Efudyos'u katlettiği, Trajan (98-117)'in Patrik Mor İgnatius Nurani'yi arslanlara parçalatması, (Atiya, 1968:173) Hadrian (117-138)'in Antakya Patriği Iron'u katlettiği, hep bu cümledendir. Antakya Episkoposluk Bölgesi'nde ilk kitle katliamı 11.000 kişiyle İmparator Trajan (98-117) döneminde vuku bulmuştur. (Çelik, 1999: 9) Zira, sınırlarında gerek orduların yenilmesi gerekse açlık ve veba salgını gibi afetlerin sık sık zuhur etmesi, halk arasında bu felakatlere Hristiyanların sebep olduğu inancını doğurmuştu. Bu ilk kitle katliamlarının yanı sıra, devlet Hristiyanlar aleyhine sert kanunlar çıkardı ve Hristiyanlık resmen yasaklandı. (Dodd, 1929: 468)

İmparator Diocletian (284-305) dönemine kadar bazen sert, bazen yumuşak geçmek üzere bu zulüm ve baskılar devam etti. Diocletian döneminde ise Hristiyanlara karşı en sert ve uzun zulüm dönemi başlamış oldu. Kiliseler yıkıldı, kutsal kitaplar yakıldı. Bu sert ferman ve uygulamalar üzerine Antakya bölgesinde isyan çıktı. Bütün ülkede olduğu gibi, Antakya bölgesinde de isyanı bastırma hareketi, çok kanlı kitle katliamına dönüştü.² Bu dönemde çok kan aktığı gerçeğini göz önüne alarak diyebiliriz ki, Kilise, eğer Büyük Konstantin ile karşılaşmasaydı, bütün bunlardan sonra bir daha belini doğrultamayacaktı.

Büyük Konstantin, devletin istikbalini Hristiyanlıkta görmekte gecikmedi. Bu nedenle yeni dini siyasi sistemle entegre etmeye karar verdi. 325 yılında İznik'te Ekümenik (Sozomenus, 1986: 17) bir konsil topladı. Kiliseler arasındaki dini ve itikadi birliği sağlamak için, bu konsilde birçok kararlar alındı. Üç Ekümenik Patrikhane tespit edilerek, tüm Hristiyan dünyası bu üç patrikhane arasında paylaştırıldı. Bu Ekümenik Patrikhaneler Antakya, İskenderiye ve Roma idi. Makalemizin konusu olan Antakya Kilisesine -Konstantinopolis Metropolitliği de dahil olmak üzere- Doğu Kiliseleri, tüm Anadolu ve Suriye bölgesi bağlandı. (Çelik, 2000:18) III. asrın sonunda Antakya Kilisesi'nin Suriye, Fenike, Arap Vilayetleri, Filistin, Kilikya, Kapadokya, Kıbrıs, Mezopotamya ve İran toprakları üzerinde 12 metropolitlik 137 episkoposluğu yönettiği hususunda, kaynaklar görüş birliği içerisindedirler.³ (Çelik, 1986: 33 v.d) Bir yandan bu dini statü diğer yandan coğrafi konumu itibarıyla -Roma İmparatorluğu'nun Asya ve Avrupa'daki topraklarının kilit noktasında bulunması- Antakya'nın değerini daha da arttırıyordu. Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır üçgeninin ortasında bir liman şehri olması; siyasi, dini ve ticari önemini her zaman muhafaza etmesini sağlamıştır. Ticari hayatın yanında misyon çalışmalarının da buradan idare edilmesi, şehrin gelişmesini öylesine hızlandırmış ki, IV. asır başlarında şehrin nüfusu yarım milyona ulaşmıştır. (Bourchier, 1921: 7-8)

451 Kadıköy Konsili Sonrası Kiliseler Arası Anlaşmazlıkların Derinleşmesi ve Devletin Baskı Politikası

Miladî 38 yılında kurulan Antakya Kürsüsü, yaklaşık üç asır süren acılardan sonra, mutlu sona ulaşmış, Hristiyan aleminin üç Ekümenik makamından biri olmuştu. Ancak bu mutluluk çok uzun sürmedi. Büyük Theodosius (379-395) Hristiyanlığı devletin resmî dini haline getirip, Konstantinopol'ü de protokol zaruretiyle Patriklik statüsüne çıkarınca⁴, bu sefer Başkent Kilisesi'yle, diğer üç Ekümenik kilise arasında yetki çekişmeleri baş gösterdi. Kadıköy Konsili'nin itikadi açıdan en önemli yönü, İznik, İstanbul ve Efes Konsilleri'nin iman ilkelerinin tamamen tersi yönde bir görüşü kabul etmesidir⁵.(Bar

² Bu dönemde Mısır'da bir rivayete göre 140.000, diğer bir rivayete göre 300.000 kişi katledilmiştir. Bkz. M. Ebu Zehra, Hristiyanlık Üzerine Konferanslar, çev. Akif Nuri, İst.-1978, s.56-57.

³ W. H. C. Frenn, The Rise of Monophysite Movement: Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries, Cambridge Univ. Pres, Cambridge-1979 (14 metropolitlik ve 127 episkoposluk sayar), s.83. v.d.

⁴ 381 Konstantinopol Konsili. Roma Kilisesi bu kararı hiçbir zaman kabul etmezken, Antakya ve İskenderiye patriklerinin baskıdan dolayı karar sessiz kalmışlardır. Ancak bu tutumlarından dolayı halefleri tarafından hain olarak damgalanmışlardır. Bkz. Adrian Fortescue, The Orthodox Eastern Church, 2.Baskı, London (Catholic Truth Society), 1908, s.33

⁵ "İsa-Mesih iki tabiatlıdır" Monofizit tarihçiler bu konsilden nefretle bahsederler bkz. Syriac Cronicle III- 43.

Hebraeus,1999: I-145) İdari açıdan ise Konstantinopol'e de Patriklik statüsünün verilmesi Doğu Kiliseleri için kabul edilebilir bir husus değildi.325 İznik Konsili'nin ilkelerine ve kutsal kilise kanunlarına muhalif olan bu siyasi tasarruf, ülkedeki diğer üç Ekümenik patrikliğin Başkent Kilisesi ile daha şiddetli mücadeleler yapmalarına sebep oldu. I.Efes (431) (Çelik, 1996: 46-47) ve II. Efes (449) (Çelik, 1996: 50-52) Konsilleri problemi çözmekten ziyade bu çekişmeleri daha da şiddetlendirdi. Nihayet 451 Kadıköy Konsili ile ipler iyice koptu. Antakya'yı bir kez daha kan ve gözyaşı bekliyordu. (Çelik, 2000: 20 v.d)

V. yüzyıl, Doğu Hristiyanlığı'nın Başkent Patrikhanesi'ne karşı verdiği "yetki mücadelesi" yüzyılıdır. Konstantinopolis Patrikhanesi'nin dünyevi ihtirası, Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da binlerce insanın canına mal olmuştur. Bu katliamlar, Doğu Kiliselerinde milliyetçilik şuurunun doğmasına ve Bizans'tan ayrılma düşüncesini gündeme getirdi. Kadıköy Konsili'nin kararları başta Antakya olmak üzere Anadolu, Mısır ve Filistin'de büyük bir infial uyandırdı. (Dowernik, 1958: 104) Her tarafta isyana dönüşen gösteriler başladı. Devlet, bu sefer meseleyi kökten halletme düşüncesiyle, bu isyanları çok kanlı bir şekilde bastırdı. Doğu'da binlerce insan hayatını kaybetti. (Çelik, 1987: 197 vd)

482 yılına kadar aralıklarla devam eden bu isyanlar ve devletin bunları kanlı bir şekilde bastırması, yeni imparator Zenon'u, meselenin bu tür yöntemlerle halledilemeyeceği gerçeğiyle yüzyüze getirdi. Bu tehlikeyi sezen devlet, Zenon'dan itibaren Doğu Hristiyanlığı'nın Sasani-İran nüfuz sahasına girmemesi için bazı önlemler aldı. Bu yüzden, devletin tamamen bozulan düzeninin ancak halkla barışmakla mümkün olabileceği kanaatine varıldı. Öncelikle bölge halkı tarafından kabul görmeyen Kadıköy Konsili taraftarı Antakya Patriği Petrus ve İskenderiye Patriği Timoteus'u görevden alarak sürgüne gönderdi. Doğuda yeniden birliği sağlamak amacıyla 482 yılında bir itihat fermanı olan Henetikon'u (Kidd, 1932: 330-332) neşretti.(Syriac Chronicle 1899: V-121) Böylece, Kadıköy yanlıları ile karşıtları arasında bir orta yol bulmayı amaçladı. Henetikon'u tüm kiliseler imzaladılar.(Syriac Chronicle, 1899: VI-133) Eski yaralar sarılmaya başlandı. Ancak, patrikler devlete sâdik kalmalarına rağmen, halk ve manastırlardaki keşişler, ölen binlerce insanın hatıralarını bir türlü unutamıyorlardı. Buna rağmen Antakya Kilisesi'nde ve kendisine bağlı bölgelerde Iustinus I. ve Iustinian I. dönemine kadar, huzurlu bir dönem geçirildi denebilir.

Iustinus I. (518-527) Bizans İmparatoru olduğu sırada ülkenin doğusunda yaşayan Hristiyanların büyük bir bölümü monofizit görüşü benimsemişti. Bu Bizans'a karşı duydukları nefretin ve aynı zamanda atalarına bağlılığın bir sembolü idi. Zenon ve Anastasius devirlerinde monofizit görüşe eğilimli olan Bizans dini siyaseti, Iustinus I. döneminden başlayarak yeniden ve kesin olarak Kadıköy Konsili ve diyofizitizm eksenine kaydı.(James of Edessa, 1899:318; Nasturi Vekayinamesi,2002:149) Zenon ve Anastasius haleflerinin politikalarını bırakarak yönlerini Batı'ya çevirdiler. (Vasiliev, 1943: 160) Bu durum aynı zamanda imparatorluğun doğusunda yaşayan Hristiyanlar ile devletin karşı karşıya gelmesi demektir. İmparator Iustinus I. ve yardımcısı Iustinian'ın temel dini politikaları Roma Kilisesi ile birlikte hareket ederek ülkede dini birliği sağlamak idi. Bu yüzden Antakya ve İskenderiye Patrikhanelerinin etkinliğini kırmaya karar verdiler. (Çelik, 1999: 49) Iustinus I. diofizit görüşlere sahipti ve tahta çıkar çıkmaz topladığı sinodda Antakya Patriği Büyük Severus'u aforoz ettirdi. (Syriac Chronicle, 1899: VIII-190) Meşru patrik Severus hakkında tutuklama kararı çıkarttı ve yerine Pavlus isimli ruhban dahi olmayan birini atadı. Patrik Severus İskenderiye'ye kaçtı. (Downey, 1961: 513-516; Frenn,1979: 235) Pavlos 519 yılında tüm monofizit ruhanileri sürgüne yolladı ve buna mukavemet gösteren halkın ayaklanmalarını çok kanlı bir biçimde bastırdı.(James of Edessa, 1899: 318) Pavlus'un bir patrikten ziyade, bir emniyet müdürünü andırması, şehirde o tarihe kadar görülmemiş derecede kan dökülmesine sebep oldu. (Vasiliev,1950:235) Akabinde korkunç bir sürgün hareketi başlatıldı. Kadıköy Konsili ve patrik aleyhtarı olan halk sürgüne gönderildi. Yalnız şöyle bir farkla ki şimdiye kadar Antakya halkı çok savaşlar görmüş, korkunç orduların işgaline uğramış ve hatta memleketlerinden sürülmüşlerdi de... Fakat şimdiye kadar, ailelerin parçalanarak farklı yerlere sürüldüğü görülmemiştir.

Bu sürgün hareketiyle ailesini, çocuklarını, servetini kaybeden kimseler için artık yitirmekten korkacakları hiçbir şeyleri kalmamıştı. Ölüm, onlar için böyle bir muameleye maruz kalmaktan daha iyiydi. Her an çoluk-çocuğunun ve eşlerinin nereye gönderildiklerini, ne olduklarını düşünüp her gün ölmektense, bir defa ölmek onlar için daha hayırlıydı. İşte o acılar sürgüne gönderilen bu insanlarda monofizitizme olan bağlılıklarını daha da kemikleştirdi. Ülkenin her tarafına dağılanlar, bu doktrini gözyaşlarıyla savunmaya ve hararetle yaymaya başladılar. Artık yönlerini Antakya'ya değil,

İskenderiye'ye çevirmişlerdi. Gerçek patrikleri ve patrikhaneleri artık İskenderiye'deydi. Daha sonra devletin tutumunu gevşetmesi bile, bunları yurtlarına döndüremedi. Onlar, gurbette bu doktrinın gönüllü misyoneri olmayı, evlerine dönmeye tercih ettiler. (Downey, 1961: 517) Bu dönemde Konstantinopol civarında çok sayıda monofizit kadın manastırları ortaya çıktı. Bu manastırların sakinleri, Antakya'dan bu dönemde buralara sürgüne gönderilmiş olan kadınlardı. Ailelerinden kopan kadınlar, burada ruhanî hayata intisâb etmek durumunda kalmışlardı. (Downey, 1961: 517-518)

İmparatorluğun bu politikası, monofizitizmin daha da güçlenmesine sebep oldu. Kader birliği yapan bu insanlar, kendi inançlarına daha sıkı bir şekilde sarılmaya başladılar. Antakya'da sükûnet sağlanmasına rağmen; Pavlus sadece ismen mevcut olduğunu, Antakya patriklik sınırları içerisinde hiç kimsenin kendisini patrik olarak görmediğini, halkın Severus'a eskisinden daha şevkle bağlı olduğunu (Bell, 1968:20) ve bir gün meydana getirdiği bu kan gölünün hesabının kendisinden sorulacağını düşünerek istifa etti.(Downey, 1961: 517-518) Bu zulüm dönemi devam ederken, Tanrı'nın bir lütfu olarak İran sınırlarında baş gösteren tehlike, devlet güçlerinin dikkatini sınırlara çekince, Antakya halkı da rahat bir nefes aldı.(Vasiliev, 1950: 277) Bu karışıklık devam ederken, 526'da bu sefer Antakya büyük bir deprem felaketiyle karşılaştı. Yeni patrik dahil,⁶ binlerce insan hayatını kaybetti. (Vasiliev, 1950: 345-50) Gelen, gideni aratır misâli, bu sefer patrikliğe Antakya'da Comes Orientis⁷ görevini yürüten Diyarbakırlı Afram (Ephraemius of Amida) atandı. O da ruhânî değildi. Zaten, görevindeki başarısı, sert tavrı ve disiplini nedeniyle patrikliğe uygun görülüyordu. (Downey, 1961: 526)

Bu sırada Iustinus I. ölmüş, yerine yeğeni Iustinian I. tahta geçmişti. Iustinian I.'in hedefi "tek devlet, tek kanun, tek kilise" formülüne dayanıyordu. Ona göre İmparator hem Cesar hem Papa olmalı, yani şahsında dünyevî ve dinî otoriteyi tam olarak birleştirmeli idi. İmparator bu bağlamda amcası gibi Roma Kilisesi ile ittifak yapmayı uygun buldu ve Papa Hormidas'tan temsilcilerini başkente göndermesini istedi. İmzalanan protokol gereği Roma Kilisesi'nin idari ve teolojik ilkelerine ters düşen tüm uygulamalar kaldırıldı. (Çelik, 1999: 49 vd) Iustinian I., monofizitler aleyhine çok ağır bir ferman yayınladı. Bu fermanda "sapkınlara",⁸ resmî kilisenin hak yoluna dönmeleri için bir aylık bir süre tanınıyor, kiliselerin ise Ortodokslara⁹ teslimi emrediliyordu. Yine aynı fermanda "sapkınların bütün resmî görevlerden alındığı, mahkemelerde şahitlik dahi yapamayacakları ve miraslarının evlatlarına değil, devlete kalacağı" bildiriliyordu. Bütün bunları haklı göstermek için de "Gerçek Tanrı'ya tapmayanları, dünya malından yoksun bırakmak haktı ve sapkınlar, canlarının kurtulmuş olmasıyla yetinmelidirler..." gibi, din adına fetvalar ileri sürülüyordu. (Levtchenko, 1979: 78) Bu ferman, Kadıköy Konsili muhaliflerine karşı en küçük bir müsamahaya dahi yer bırakmadı. Ülkede mülkî ve askerî erkân tarafından genel bir seferberlik havası estirildi. Antakya Patriği Afram da bu tâmim gereği askeri birliklerin desteğinde bütün Suriye, Filistin ve Doğu Anadolu'da turlar düzenledi. Afram'ın bu operasyonları neticesinde, zaten önceden baskı yüzünden şehirlerden kaçıp manastırlara sığınan ruhbanlar, bu sefer manastırları da boşaltarak askerinin ulaşamayacağı yüksek dağların tepelerinde gizlenmeye başladılar. (Dölebanî, 1971: 55-56)

Bu zulümlerin önü-arkası gelmeyince, 531 yılında Antakya'da halk bir kez daha ayaklandı. Patrikhâne kuşatılarak taşlanmaya başlandı. İsyân, tüyleri ürpertecek şekilde, son derecede kanlı bir katliamla bastırabildi. Bunun akabinde imparator da yeni bir ferman yayınlarak, asilerin sürgününü emretti. Böylece Antakya'da monofizit halk ikinci defa büyük bir "tenkil" hareketine maruz kaldı. (Downey, 1961: 527) Bu zulüm devam ederken, beş yıldan beri İran'la devam eden savaş, Bizans'ın aleyhine neticelenmişti. Bu yenilginin en büyük sebebi ise, yıllardan beri devletin Doğu Hristiyanları üzerinde uyguladığı baskı politikasının, yöre halkını devletten soğutmuş olması ve böylece ordunun mahalli desteğini yitirmesiydi. Bu durumu gören Gassani¹⁰ Prensi Harîs bin Cebele, imparatora, devletin bugüne

⁶Afroniyos (Euphrasius of Jerusalem). Patriklik dönemi 521-26

⁷Dioecesis Orientis (Latince: Dioecesis Orientis, Yunanca: Ἐπα Διοίκησις *Heoa Dioikesis*), Akdeniz ile Mezopotomya arasında Orta Doğu'nun batı bölgelerini kapsayan Geç Roma İmparatorluğu Dioecesisidir. Başkenti Antakya'daydı ve valisi sıradan "vicarius" yerine comes Orientis unvanına sahipti. Alexander Kazhdan, The Oxford Dictionary of Byzantium, Oxford University Press, 1991.

⁸ Monofizitlere

⁹ Kadıköy Konsili taraftarlarına

¹⁰ Gassaniler Bizans ile İran arasındaki tampon bölgede yaşayıp zaman içinde Hristiyanlaşmış bir Arap kabilesi idi. Bu yüzden de Bizans'a yakın idiler. Bkz. Trmingham J. S, Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times, London, 1979. Ancak imparator Justinian I.'in Roma ile anlaşıp Doğu Kiliseleri'ni yok etme politikası Gassani Arapları ve müttefik Hristiyan Arap

kadar yürüttüğü politikanın yanlışlığını anlattı ve yöre halkının kazanılması gerektiğini arzetti. (Çelik,1994:10) Bölge halkı üzerinde çok büyük etkisi olan Antakya Kilisesi tamamen çökmüş durumdaydı. Kiliselerde tek bir ruhani dahi kalmamıştı. (Çelik, 1987: 247 vd) Nihayet Iustinian I.'ın tensibiyle, Antakya Kilisesi, Yakub Burdeono adlı rahip liderliğinde yeniden teşkilatlandırıldı. Devletin dinî politikası monofizitizm lehine değişti. Doğuya bir nebze de olsa huzur geldi. (Çelik, 1987: 252 vd) Ancak atılan hiçbir adım, maziye unutturamadı. Yakub'un devletle kiliseyi barıştırma çabaları başarısızlıkla neticelendi. Devletin asırlardan beri uyguladığı yanlış dinî politika, geride bir kan gölü bırakmıştı. Yeniden dirilen Kilise, ülkedeki istikrarı bir kez daha tehdit edecek duruma gelmişti.

Iustinian I. ve selefleri gibi, yeni imparator Mavrikos da aynı hataya düştü. O da sorunu şiddetle halledebileceğine inanıyordu. Bu sefer bizzat imparator Doğu'da katliamlara başladı. Mavrikos, o dönemlerin en fanatik Kadıköy Konsili taraftarı ruhbanlarını dahi tiksindirecek bir dini taassub içerisinde, bu katliamları Kilise ve İsa adına yaptığını iddia ediyordu. Hatta kendi emrindeki Başkent Patriği Yuhanna bile, bu katliamlar karşısında infialini gizleyemedi. (Çelik, 1994: 11) 599 yılına gelindiğinde, devlet bu işi artık kökünden halletmek için Antakya ve bağlı bölgelerinde yaşayan ruhbanları ve kendilerine bağlı dindar halkı Homs civarında Beyt Şems Bölgesi'nde topladı. Burada, tarihin en kanlı ve korkunç, soykırımlarından birisi gerçekleştirildi. Ruhban- sivil, genç- yaşlı, erkek-kadın, çoluk - çocuk...gözetilmeden, tarihe geçmiş tabiriyle "koyun boğazlar" gibi, bu savunmasız insanların tamamı kılıçtan geçirildi.(Çelik, 1987: 271)

Sonuç

Helenistik felsefe, sıradan dinlerinin kurtarıcı Tanrı anlayışı ve (pagan dünyada bu dini yaymak isteyen) Pavlus tarafından kurallarından arındırılmış bir din algısıyla şekillenen Hristiyan inancı karmaşık ve sorunlu idi. Tanrı algısı işin içinden çıkılmaz Kristolojik münakaşalar adını verdiğimiz tartışmaları beraberinde getirmişti. Bu ve bunun gibi (Hz. Meryem'in statüsü; Meryem Theotokos -Tanrı anası- mıdır, yoksa, Cristotokos -Beşer olan İsa'nın anası- mı) meseleler her Kilise tarafından ayrı ayrı algılanınca teolojik ihtilaflar ve mezheplerin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. İmparatorların hüsnü niyetle ülkelerine dini açıdan birlik ve düzen getirme istekleri ile Antakya, İskenderiye, Roma ve Konstantinopol Kiliseleri'nin yetki çekişmeleri maalesef çözümden ziyade müntesiplerin bedelini ödedikleri dini fanatizmi beraberinde getirmiştir. Özellikle 451Kadıköy Konsili'nden sonra bu mücadeleye kan bulaşmış Anadolu, Suriye ve Mısır'da din adına binlerce insan katledilmiştir. Bu katliamlar Doğu Kiliselerinde milliyetçi duyguları tetiklemiş, halk devlete küserken Doğu Hristiyanlarının Sasani nüfuzuna girme tehlikesi baş göstermiştir.

Sasaniler ile en şiddetli mücadelenin yaşandığı dönemlerden biri de VII. yy'ın başlarıdır. Seleflerinden bitik bir devlet devralan Herakleios (610-641) asırlardır uygulanan yanlış dini politikaların farkına varmış ve bu duruma bir son vermek için kendince birtakım çözümler üretmiştir.¹¹ (Ostrogorsky, 2006: 81vd.) Fakat Sasanilere karşı amansız bir mücadele veren Herakleios bölgede yeni bir gücün harekete geçtiğinin ise farkında değildi. Gücünün çok üstünde bir gayretle şahlanışa geçip Bizans'a karşı tüm gücünü tüketen İran güneyden harekete geçen bu güç karşısında ilk diz çöken olmuştur. Kadisiye ve Nihavend savaşları ile itaat altına alınan İran artık İslam tarihinin bir parçası olacaktır. 636 Yermuk Savaşı ile de Suriye, Filistin ve Mısır çok kısa bir zaman zarfında Müslümanların hakimiyetine girmiştir. (Hitti,1989: 230; Ostrogorsky, 2006: 103) Bu bölgelerin bu kadar kolay Müslümanların eline geçmesinde gözden kaçırılmaması gereken en önemli husus, şüphesiz uyguladığı yanlış dini politikalar neticesinde Bizans'ın bölge halkının desteğini kaybetmesidir. Hz. Ömer,¹² Doğu Hristiyanlarına büyük

---

kabileleri üzerinde olumsuz etki yaptı. Sasanilere karşı Bizans lehine çok önemli bir tampon devlet görevi gören Gassaniler kendisine bağlı kabilelerin desteğini kaybetmeye başlayınca durumu arz edip meseleyi çözmesi için öncelikle monofizit olan imparatoriçe Irene ile irtibata geçti. M. Çelik, Bizans İmparatorluğu'nda Din-Devlet İlişkileri I, s. 58.

¹¹ Monothelitizme ve Ecthesis İtikadnameleri için bkz. Cyril Hovorun, İrade, Eylem ve Özgürlük: Yedinci Yüzyılda Kristolojik Tartışmalar, Leiden-Boston: Brill. 2008

¹²Burada tarihi bir anekdota yer vermek istiyorum:

Bilindiği gibi Halife I. Ömer, tarihte "Faruk" lākâbıyla anılmaktadır. Faruk kelimesi Arapça' da pek kullanılan bir kalıp değildir. "F.R.K." kökünden, ism-i faili ise "fârik" tir. Tefrik eden ve ayıran mânâlarını taşır ki, bu anlamıyla bu lakabın Hz. Ömer'e niçin verildiği izah edilememektedir. Bazı kitaplarda yer alan "bir Yahudi ile bir Müslümanın ihtilâf ettikleri bir davayı Hz. Peygamber'e getirmeleri; Hz. Peygamber'in de verdiği hükümden Yahudi'nin memnun olmaması üzerine, Yahudi'nin isteğiyle davanın Hz. Ömer'e sorulması, Hz. Ömer'in de Peygamberin hükmünü beğenmeyen Yahudi'yi katletmesi; bunu

imtiyazlar bahşetmiş, onların din, mal ve can emniyetleri sağlanmış, asırlardan beri Katolik ve Bizans kiliselerinden gördükleri zulümler sona ermiştir. Kendi dindaşları tarafından yıkılan, yakılan kilise ve manastırların yeniden inşası için de yardım yapılmıştır.¹³ Hz. Ömer'in bu uygulaması gerek Emevî gerek Abbasi ve gerekse Selçuklu ve Osmanlı yöneticilerine de örnek olmuştur.¹⁴

Özet olarak bu kutsal şehir, kurulduğu günden itibaren, stratejik konumu nedeniyle asırlarca huzur yüzü görmedi. Paganist dönemde Perslerle-Romalılar arasında vuku bulan çatışmalara sahne oldu. Hristiyanlık, I. yüzyılın ortalarında bu şehri misyon merkezi yapınca, Paganist Roma'nın buradaki zulmü tam iki asır sürdü. Bizans, Hristiyanlığı resmî devlet dini olarak kabul ettikten sonra bu sefer de mezhep çatışmaları yüzünden şehir kan gölüne dönüştü. Nihayet İslam ordularının bölgeye gelişiyle, yöre halkı rahat bir nefes almış ve bu korkunç katliamlardan ebediyen kurtulmuş oldu.

Kaynakça

Atiya, S. Aziz (1968), *A History of Eastern Christianity*, London.

Bar Hebraeus (1999), *Abu'l-Farac Tarihi*, (2 Cilt) Çev. Ömer Rıza Doğrul, Ankara.

Bell, Richard (1968), *The Origin of İslam in Its Christian Environment*. Yeni bas., Edinburgh.

Bourchier, E.S. (1921), *A Short History of Antioch*, 300 B.C.- 1268 A.D., Oxford.

Çelik, Mehmet (1994), *Bizans Devletinin Antakya ve Yöresinde Giriştiği Kitle Katliamları*, Antakya.

Çelik, Mehmet (2000), *Fener Patrikhanesinin Ökumeniklik iddiasının Tarihi Seyri (325-1453)*, İzmir.

Çelik, Mehmet (1996), *Ortadoğu Mozaïği: Süryaniler - Nasturiler*, F.Ü. Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yay., Sayı:4, Elazığ.

Çelik, Mehmet (1999), *Siyasal Sistem Açısından Bizans İmparatorluğunda Din-Devlet İlişkileri*, İzmir.

Çelik, Mehmet (1987), *Süryani Kilisesi Tarihi*, İstanbul.

Dodd, Charles Harold (1929) "*The History of Christianity from the Death of St. Paul to the Reign of Costantine*", *The History of Christianity in the Light of Modern Knowledge, A Collective Work*, Blackie and Son Limited, London and Glasgow.

Dowernik, Francis (1958), *The Idea of Apostocility in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Harvard Univ. Press. Cambridge (Massachusetts).

Downey, Glanville (1961), *A History of Antioch in Syria from Seleucus to the Arab Conquest*, Princeton.

Ebu Zehra, M. (1978), *Hristiyanlık Üzerine Konferanslar*, çev. Akif Nuri, İstanbul.

Fortescue, Adrian (1908), *The Orthodox Eastern Church*, 2.Baskı, London (Catholic Truth Society).

Frenn, W.H.C. (1979), *The Rise Of Monophysite Movement: Chapters in the History of the Church in the Fifth and Sixth Centuries*, Cambridge Univ. Pres, Cambridge.

Hitti, Philip K. (1989), *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi* (çev. S.Tuğ.), İst.anbul - (Boğaziçi Yayınevi).

Hovorun, Cyril (2008), *İrade, Eylem ve Özgürlük: Yedinci Yüzyılda Kristolojik Tartışmalar*, Leiden-Boston: Brill.

---

duyan Hz. Peygamberin de bu işten memnuniyet duyarak Ömer'e "hak ile batılı ayıran" manasına "Faruk" lakabını verdiği..." türündeki iddiaların aslı astarı olmadığı gibi, yukarıda izah ettiğimiz gibi o zaman bu lakap "Faruk" değil, "Farik" olurdu.

Süryani tarihi, dili ve inancı üzerinde önemli çalışmaları bulunan Prof. Dr. Mehmet Çelik hocanın tespit ettiği gibi, "Faruk" kelimesinin aslı Süryanca'da "Foruqo"dur. Doğu Süryancasında "Faruqa" diye telaffuz edilir. Genellikle de son sesli harfi düşer. Yani Foruq veya Faruq şeklinde telaffuz edilir. Kelimenin anlamı da "KURTARICI" demektir. Bu lakabı Kudüs Hristiyanları Hz. Ömer'e vermişlerdir. Hz. Ömer, Kudüs ün anahtarlarını teslim almaya gelince, şehir surları dışına toplanan binlerce halk "Foruqo, Foruqo" diye tempo tutarak Hz. Ömer'i karşılamıştır.

¹³Örnek olarak bkz. H. Dölabani, Deyr'el-Umur Tarihi s.63 v.d

¹⁴Daha doğrusu bu tutum Kur'an'ın ve İslâm'ın öngördüğü bir uygulamaydı. Yoksa yöneticilerin insaf ve merhamet duygularından kaynaklanmıyordu. En müstebit yöneticiler dahi, İslâm Hukuk anlayışıyla güven altına alınan gayr-i müslim teb'anın haklarına riayet etmek mecburiyetindeydiler. Bu konuda fıkıh kitaplarındaki Zımmiler ve Zımmi Hakları bölümüne bakınız.

- The Chronological Canon of James of Edessa (1899), Çev. E. W. Brooks, Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft 53.
- Kazhdan, Alexander P. (1991), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford University Press.
- Levtchenko, M.V. (1979), *Bizans*, (çev. E Berktaş) 1.bas., İstanbul.
- Kidd, B. J. (1932), *Dokuments Illustrative of the History of the Church*, London.
- Mor Filiksinos Yuhanna Dölebanî (1971), *Deyru'l-Umur Tarihi* (çev. C. Aydın), 2. Bas. İstanbul.
- Nasturi (Siirt) Vekayinamesi (2002), Türkçe tr. Celal Kabadayı, İstanbul.
- Ostrogorsky, G. (2006), *Bizans Devleti Tarihi* (çev. F. Işıltan) T.T.K. Basımevi, Ankara.
- Sozomenus, *Ecclesiastical History* (1986), Nicene and Post Nicene Fathers 2-02, ed. P. Schaff.
- The Syriac Chronicle Known As That Of Zachariah of Mitylene (1899), Çev. F. J. Hamilton & E. W. Brooks, London .
- Trimingham, J.S. (1979), *Christianity Among the Arabs in Pre - Islamic Times*, London.
- Vasiliev, A.A. (1950), "*Justin the First: An Introduction to the Epoch Justinian the Great.*" *Dumbarton Oaks Studies I*, Cambridge Mass.
- Vasiliev, A. A. (1943), *Bizans İmparatorluğu Tarihi-I*, Çev. A. Müfid Mansel, Maarif Vekilliği Yay., Ankara.